

УДК 159.922:159.923.2:355.1 DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.3.26>

В'ячеслав Олександрович Олійник,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціології та психології (аспірант);*

*<https://orcid.org/0000-0001-6891-0906>,
e-mail: slava0576@meta.ua;*

Станіслав Олександрович Ларіонов,

*кандидат психологічних наук, доцент,
Національна академія Національної гвардії України,
кафедра психології та педагогіки (начальник);*

*<https://orcid.org/0000-0002-3027-8535>,
e-mail: larionov1985@gmail.com*

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСТДОСВІДНОГО ЗРОСТАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Проаналізовано роль постдосвідного зростання як важливого ресурсу психологічного відновлення та психологічної реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій та ветеранів. Наведено результати емпіричного дослідження постдосвідного зростання військовослужбовців – учасників бойових дій із різним життєвим і бойовим досвідом. Обґрунтовано взаємозв'язок постдосвідного зростання військовослужбовців із досвідом переживання травматичної і нетравматичної (негативної стресової) події. Зроблено висновок, що постдосвідне зростання, на відміну від посттравматичного зростання, може відбуватися під впливом як травматичної, так і нетравматичної (негативної стресової) події.

Ключові слова: постдосвідне зростання, посттравматичне зростання, життєвий досвід військовослужбовця, травматичний досвід, нетравматичний (стресовий) досвід, військовослужбовці – учасники бойових дій.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Актуальність дослідження проблеми постдосвідного зростання військовослужбовців – учасників бойових дій (далі – УБД) зумовлена необхідністю пошуків інноваційних технологій психологічного відновлення та психологічної реабілітації військовослужбовців з урахуванням позитивних особистісних змін, що можуть розвинути внаслідок проживання ними травматичних і нетравматичних (негативних стресових) подій бойової обстановки. Статистичні дані свідчать, що у близько 20 % учасників бойових дій після завершення війни діагностуватимуть порушення психічного здоров'я у вигляді посттравматичного

стресового розладу (далі – ПТСР) та комплексного ПТСР (О. Богомолець, І. Пінчук, Р. Рамчанд, Р. Карней, Р. Осілла, Р. Бернс, Л. Кальдарон, С. Хоге, Дж. Охтерлоні, К. Міллікен та ін.). Водночас у значній кількості військовослужбовців, за різними даними від 30 % до 70 %, спостерігатимуться ознаки посттравматичного зростання (далі – ПТЗ), що становитимуть «більш високий рівень функціонування в результаті пережитих серйозних складних подій, а також позитивні зміни в таких характеристиках людини, як саморозуміння, стосунки з іншими, особисті цінності та життєві цілі» [1, с. 105], які є важливим ресурсом для якісної ресоціалізації воїнів у майбутньому мирному житті.

Стан дослідження проблеми

Історія людства, філософської думки, релігії та мистецтва рясніє прикладами «духовного пробудження», «просвітлення», набуття «мудрості» людьми, які отримали важкий, часом травматичний, життєвий досвід. Проте лише у другій половині ХХ ст. у психологічній науці звернулися до вивчення позитивних психологічних змін, що відбуваються в результаті подолання наслідків особистісно значимої, емоційно забарвленої травматичної чи негативної стресової події або перебування у складних (кризових) життєвих обставинах (Г. Каплан, А. Маслоу, В. Франкл, І. Ялом та ін.). Перші емпіричні дослідження із цієї тематики з'явилися в середині 80-х рр. ХХ ст. [2, с. 30] і лише в 1995 р. американські вчені А. Калхун та Р. Тедеші ввели в науковий обіг термін «посттравматичне зростання». З того часу наукові дослідження з вивчення цього феномена проводили як зарубіжні (С. Блайт, А. Калхун, М. Хрістофер, Р. Ел-Габалав, В. Гелгесон, С. Джосеф, П. Лінлі, К. Норріс, Р. Пападопулс, Р. Петржак, В. Следж, С. Саутвік, Р. Тедеші, Дж. Цай та ін.), так і українські (О. Безверхий, В. Горбунова, В. Зубовський, В. Климчук, О. Кокун, Г. Лазос, С. Лукомська, П. Лушин, Г. Найдюнова, В. Осьодло, Г. Титаренко, О. Шелюг та ін.) вчені.

Російсько-українська війна, що триває вже одинадцятий рік, вивела на перший план необхідність вивчення позитивних особистісних змін серед військовослужбовців, зокрема УВД. І, якщо зарубіжні дослідники проблему ПТЗ вивчали переважно в середовищі ветеранів Другої світової війни, війн в Іраку, Афганістані, Кореї (Р. Арбісі, Г. Елдер, К. Ербес, Е. Кліпп, М. Калер, М. Полусні, Р. Тедеші та ін. – серед ветеранів, Р. Декель, А. Федер, З. Соломон та ін. – серед колишніх військовополонених), то українські вчені вивчали ПТЗ як ветеранів, так і чинних військовослужбовців (В. Зубовський, О. Кокун, Н. Лозінська, В. Олійник, В. Осьодло, І. Пішко та ін.).

Водночас ми дотримуємося думки, що термін «посттравматичне зростання» значно звужує розуміння позитивних психологічних змін,

які, на наш погляд, можуть відбуватися не лише у відповідь на травматичну ситуацію або подію, визначення якій подане в DSM-5 [3, с. 271], а й у результаті отриманого досвіду подолання наслідків особистісно значимої, емоційно забарвленої негативної нетравматичної (негативної стресової) події, і яке ми концептуалізуємо саме як постдосвідне зростання (далі – ПДЗ). Адже сам факт перебування на військовій службі, зокрема у воєнний час, виконання завдань службово-бойової діяльності вже є стресогенними чинниками для військовослужбовців, що має безпосередній вплив на них «гуг і зараз» [4, с. 93]. Принагідно зазначимо, що в науковому середовищі проблема ПДЗ вивчалася також виключно в контексті перебування людини у складних екстремальних обставинах, зокрема в космічному просторі (Дж. Брчич, П. Джонсон, П. Зудфельд) та в умовах війни у цивільних осіб (О. Кокур).

У цьому дослідженні сукупність пережитих військовослужбовцем травматичних і нетравматичних (негативних стресових) подій, що, відповідно, становлять травматичний і нетравматичний (негативний стресовий) досвід, зокрема перебування його у складних (екстремальних) життєвих обставинах, на військовій службі, виконання завдань службово-бойової діяльності в мирний і воєнний час, ми розуміємо як складові життєвого та бойового досвіду військовослужбовця.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в дослідженні взаємозв'язку ПДЗ військовослужбовців – УБД з їхнім життєвим і бойовим досвідом.

Для досягнення мети були сформульовані такі *завдання*: виявити ознаки прояву ПДЗ у військовослужбовців – УБД у контексті їх життєвого та бойового досвіду; визначити відмінності між проявом ПДЗ у військовослужбовців – УБД з травматичним і нетравматичним (негативним стресовим) досвідом.

Наукова новизна дослідження

Уперше емпірично досліджено взаємозв'язок ПДЗ військовослужбовців – УБД з різним травматичним і нетравматичним (негативним стресовим) досвідом у контексті їхнього життєвого та бойового досвіду.

Матеріали та методи досліджень

Дослідження було проведене в період із січня 2023 р. по січень 2024 р. Вибірку дослідження становили військовослужбовці шести бригад Збройних Сил України в кількості 375 осіб віком від 20 до 65 років ($M = 36,66$, $SD = 9,631$), зокрема чоловічої статі – 362 особи (96,5 %) та жіночої статі – 13 осіб (3,5 %).

Для вирішення поставлених завдань використовувались *теоретичні* методи дослідження (вивчення літератури з визначеної проблеми,

аналіз, синтез, систематизація, узагальнення інформації) та *діагностичні* методи:

1) оцінювання прояву ПДЗ здійснювалося за допомогою україномовної версії опитувальника постдосвідного зростання С. Блайта і К. Норріса (ОПДЗ), що містив 25 пунктів [5; 6], при цьому для аналізу використовувався сумарний показник за п'ятьма складовими ПДЗ: стосунки з оточенням, нові можливості, особистісне зміцнення, духовні та екзистенційні зміни, цінування життя;

2) шкала оцінки інтенсивності бойового досвіду (Combat Exposure Scale) (далі – ШОІБД) [7], україномовна версія якої використовується Науково-дослідним центром гуманітарних проблем Збройних Сил України з 2014 р. на вибірках військовослужбовців із метою визначення інтенсивності дії на військовослужбовця семи основних бойових стресорів, пов'язаних з особистим досвідом участі в бойових діях. Під час дослідження визначався кількісний показник інтенсивності кожного із семи бойових стресорів та сумарний загальний показник (у сирих балах), що переводився в загальний показник у стенах відповідно до ваги кожного бойового стресора. Для проведення аналізу інтенсивності дії бойових стрес-чинників на військовослужбовців використовувалися значення загального показника у стенах;

3) авторський опитувальник, що складався з п'яти запитань, відповіді на які дали змогу встановити наявність травматичної події в життєвому та бойовому досвіді військовослужбовця, а саме безпосередньої участі в бойових діях (з 24 лютого 2022 р.); поранення самого військовослужбовця та/або загибелі, поранень або інших фізичних ушкоджень кого-небудь із його рідних; переживання життєвої події, що завдала тяжких переживань або стресу (смерть близької людини, фізичне насильство, дорожньо-транспортна пригода, пожежа, хвороба тощо).

Опитування проводилося з використанням паперових бланків безпосередньо у військових частинах. Статистичний аналіз результатів емпіричного дослідження здійснювався з використанням комп'ютерної програми IBM SPSS Statistics версія 21.

Проведений попередній аналіз за вказаними вище п'ятьма запитаннями опитувальника, всіма шкалами методики ШОІБД уможливив розподіл вибірки на дві групи досліджуваних:

– перша група – військовослужбовці, які позитивно відповіли на запитання хоча б одного з наведених вище показників ($n = 329$, 87,7 %), тобто мали травматичний досвід;

– друга група – військовослужбовці, які відповіли негативно на запитання всіх наведених вище показників ($n = 46$, 12,3 %), тобто не мали травматичного досвіду.

Попри те, що «переживання травматичної події не обов'язково призводить до психологічної травматизації» [8, с. 13], для більшої достовірності результатів з другої групи військовослужбовців ми виключили всіх осіб, які вказали сам факт переживання події, яку, відповідно до DSM-5, можна оцінити як травматичну (смерть або загибель, важке поранення тощо) незалежно від терміну її давності.

Результати досліджень

Описову статистику оцінювання прояву ПДЗ та інтенсивності бойового досвіду військовослужбовців у першій групі (з травматичним досвідом) та прояву ПДЗ у другій групі (без травматичного досвіду) наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Описова статистика за використаними методиками у групах

Показники	Групи військовослужбовців		
	Перша група (з травматичним досвідом) ($N = 329$)		Друга група (без травматичного досвіду) ($N = 46$)
Методики	ОПДЗ	ШОІБД	ОПДЗ
Можливий кількісний діапазон	0–125	0–41	0–125
M	70,78	18,65	69,48
SD	29,73	9,38	34,99

Графічні результати розвідувального аналізу рівня ПДЗ у групах військовослужбовців відображені на рис. 1.

За показниками ПДЗ визначений помірно високий рівень позитивних психологічних змін як у групі військовослужбовців із травматичним досвідом ($M_1 = 70,78$, $SD = 29,73$), так і у групі військовослужбовців без травматичного досвіду ($M_2 = 69,48$, $SD = 34,99$), з незначним переважанням рівня зростання в першій групі. Показники медіани в обох групах практично рівнозначні: $Me_1 = 77,00$; $Me_2 = 76,50$.

Порівняння наших даних з даними, отриманими в перші місяці після широкомасштабного вторгнення росії на територію України на вибірці цивільного населення України [9], фіксує значно вищий рівень ПДЗ серед військовослужбовців Збройних Сил України ($M = 70,78$) за показник населення чоловічої статі серед цивільних осіб ($M = 53,69$). Крім того, результати опитування військовослужбовців другої групи (без травматичного досвіду) значно перевищують рівень ПДЗ військовослужбовців – учасників антитерористичної операції в опитуванні, проведеному у 2018 р. ($M = 61,6$) [2, с. 125], що може бути зумовлено зміною масштабів, характеру та тривалості ведення війни.

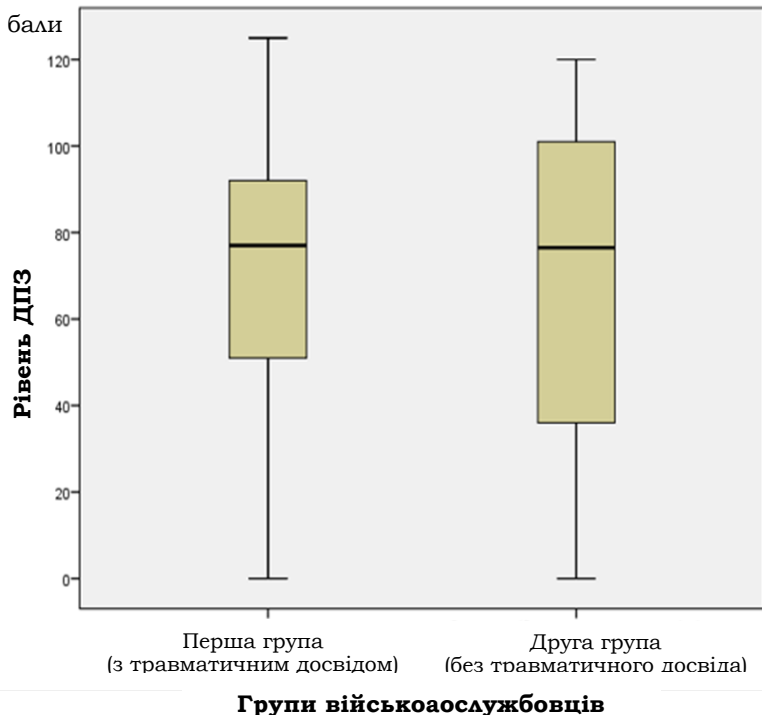

Рис. 1. Рівень прояву ПДЗ у групах досліджуваних військовослужбовців

Перевірка нормальності розподілу отриманих за психодіагностичними методиками даних була проведена за тестом Шапіро – Вілка (табл. 2).

Таблиця 2

Критерій нормальності розподілу даних за тестом Шапіро – Вілка

Методика	Перша група (з травматичним досвідом)			Друга група (без травматичного досвіду)		
	Статистика	Ступінь свободи	Значимість	Статистика	Ступінь свободи	Значимість
ОПДЗ	,964	329	,000	,927	46	,007
ШОІБД	,973	329	,000	,576	46	,000

За результатами перевірки встановлено, що дані за двома діагностичними методиками розподілені ненормально ($p < 0,05$). Зважаючи на це, аналіз узгодженості даних прояву ПДЗ у групах досліджуваних здійснювався із застосуванням критерію U Манна – Вітні (табл. 3).

Таблиця 3

**Аналіз узгодженості даних прояву ПДЗ
із застосуванням критерію U Манна – Вітні**

	Критерій*	ОПДЗ
Середній ранг	Група 1	187,77
	Група 2	189,62
Сума рангів	Група 1	61777,50
	Група 2	8722,50
Статистика U Манна – Вітні		7492,500
Статистика W Вілкоксона		61777,500
Z		-,108
Асимптотична значущість (двостороння)		,914
Розмір ефекту d Коена		,00

*Групуюча змінна – наявність травматичного досвіду.

Подані дані ($U_{(329; 46)} = 7492,5$; $p > 0,05$) підтверджують нульову гіпотезу щодо відсутності статистично значущих відмінностей у середніх рангах прояву ПДЗ між військовослужбовцями із травматичним досвідом ($R = 187,77$) та військовослужбовцями без травматичного досвіду ($R = 189,62$), тобто розподіл результатів ПДЗ є однаковим у двох групах досліджуваних. При цьому розмір стандартизованого ефекту є несуттєвим (d Коена = 0,00), що є додатковим підтвердженням нульової гіпотези.

Спираючись на відсутність статистично значущих відмінностей у прояві ПДЗ між групами військовослужбовців, розрахунок показника кореляції між показниками психодіагностичних методик та запитаннями опитувальника, що найбільш характеризують наявність або відсутність травматичних подій у життєвому та бойовому досвіді військовослужбовців, здійснювався для загальної вибірки ($n = 375$) з використанням критерію r-Спірмена для непараметричних даних (табл. 4).

Коефіцієнт кореляції за критерієм r-Спірмена

Окремі показники діагностичних методів	Показники кореляції	ОПДЗ
ШОІБД	Коефіцієнт кореляції	,080
	Значущість (двостороння)	,120
Досвід УБЗ з 24 лютого 2022 р.	Коефіцієнт кореляції	,106
	Значущість (двостороння)	,088
Наявність поранень	Коефіцієнт кореляції	,129*
	Значущість (двостороння)	,013
Факт поранення рідних	Коефіцієнт кореляції	-,031
	Значущість (двостороння)	,556
Факт загибелі рідних	Коефіцієнт кореляції	-,017
	Значущість (двостороння)	,747
Переживання важкої події	Коефіцієнт кореляції	,202**
	Значущість (двостороння)	,000

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

За показником ПДЗ військовослужбовців – УБД встановлені його позитивні кореляційні зв'язки з наявністю поранень ($p < 0,01$, $r = 0,129$) та тяжкої події в життєвому й бойовому досвіді ($p < 0,01$, $r = 0,202$), що підтверджує результати наукових досліджень, проведених українськими та зарубіжними вченими.

Обговорення результатів

Метою цього дослідження було визначення взаємозв'язку ПДЗ військовослужбовців – УБД з їхнім життєвим і бойовим досвідом. Зокрема, питання полягало в тому, що поняття ПДЗ є ширшим, порівняно з поняттям ПТЗ, та включає досвід подолання наслідків не лише травматичної, а й особистісно значущої, емоційно забарвленої негативної нетравматичної (стресової) події.

На момент написання цієї статті ми не виявили жодного дослідження, у якому б емпірично вивчалася ПДЗ військовослужбовців – УБД з урахуванням незавершеного впливу на них травмувальних/стресогенних чинників воєнного часу.

Результати нашого емпіричного дослідження та аналіз отриманих даних свідчать про таке:

- помірні ознаки прояву позитивних психологічних змін виявлені у представників обох груп військовослужбовців як із травматичним досвідом, так і без такого;

- статистично значущих відмінностей між рівнем прояву ознак ПДЗ у групах військовослужбовців із наявним та відсутнім травматичним

досвідом не виявлено, при цьому розмір стандартизованого ефекту є несуттєвим. Крім того, рівень ПДЗ військовослужбовців без травматичного досвіду значно перевищує рівень ПДЗ військовослужбовців – учасників антитерористичної операції, що можливо пояснити зміною масштабів, характеру ведення і тривалістю війни;

– ознаки прояву ПДЗ військовослужбовців – УБД мають позитивні кореляційні зв'язки з показниками отримання поранення та наявністю важкої події/подій в життєвому та бойовому досвіді.

Подальші дослідження в напрямі вивчення ПДЗ військовослужбовців вбачаємо у проведенні емпіричних досліджень чинників позитивних психологічних змін, впливу ПДЗ на ефективність психологічної реабілітації та відновлення військовослужбовців – УБД та ветеранів в умовах війни, що триває.

Висновки

Позитивні психологічні зміни у вигляді ПДЗ, які ми спостерігали під час емпіричного дослідження, мають помірний прояв у групах військовослужбовців – УБД з різним життєвим і бойовим досвідом. При цьому статистично значущих відмінностей між проявом ПДЗ у військовослужбовців – УБД зазначених груп не виявлено. Це підтвердило нашу думку, що ПДЗ військовослужбовців – УБД може відбуватися, на відміну від ПТЗ, внаслідок переживання не лише травматичної події, а й нетравматичної (негативної стресової) події.

Результати дослідження дали підстави виявляти та спиратися на позитивні психологічні зміни більш широкого кола військовослужбовців і ветеранів як особистісного ресурсу під час їх психологічного відновлення, психологічної реабілітації та ресоціалізації до умов мирного життя.

Список бібліографічних посилань: **1.** Олійник В. О. Основні детермінанти постдосвідного зростання військовослужбовців – учасників бойових дій: теоретичний аналіз. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. № 75 (5). С. 102–110. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-75-5-102-110>. **2.** Зубовський Д. С. Особистісне зростання учасників АТО у посттравматичний період : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Київ, 2019. 285 с. **3.** Diagnostic and statistical manual of mental disorders, Fifth Edition, Text Revision. DSM-5-TR™ / American Psychiatric Association. Washington, DC : American Psychiatric Association Publishing, 2022. 1120 p. **4.** Білов О. А. Переживання бойового стресу військовослужбовцями підрозділів і тих, хто лікується. *Психологія і особистість*. 2022. № 1 (21). С. 85–99. DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2022.1.252055>. **5.** Blight S., Norris K. Positive psychological outcomes following Antarctic deployment. *The Polar Journal*. 2018. Vol. 8, No. 2. Pp. 351–363. DOI: <https://doi.org/10.1080/2154896X.2018.1541552>. **6.** Tedeschi R. G., Cann A., Taku K., Senol-Durak E., Calhoun L. G. The

Post-Traumatic Growth Inventory: A Revision Integrating Existential and Spiritual Change. *Journal of Traumatic Stress*. 2017. Vol. 30. Pp. 11–18. DOI: <https://doi.org/10.1002/jts.22155>. **7.** Keane T. M., Fairbank J. A., Cad-dell J. M., Zimering R. T., Taylor K. L., Mora C. Clinical evaluation of a measure to assess combat exposure. *Psychological Assessment*. 1989. Vol. 1. Pp. 53–55. DOI: <https://doi.org/10.1037/1040-3590.1.1.53>. **8.** Лозінська Н. С. Особливості психологічної травматизації військовослужбовців – учасників АТО : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Харків, 2019. 28 с. **9.** Кокун О. Всеукраїнське опитування «Твоя життєстійкість в умовах війни»: препринт. Київ : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2022. 46 с.

Надійшла до редколегії 15.08.2024

Прийнята до опублікування 17.09.2024

Oliinyk V. O., Larionov S. O. An empirical study of the post-experiential growth of military personnel – combatants

The need to find innovative technologies for psychological recovery and rehabilitation of servicemen – combatants, taking into account the positive personal changes that can develop as a result of their experience of traumatic and non-traumatic (negative stressful) events in a combat situation, led to the choice of the research topic. The purpose of the study is to examine the relationship between the post-experiential growth of servicemen and women combatants and their life and combat experience.

The study was conducted in the period from January 2023 to January 2024 among 375 servicemen and servicewomen of the Armed Forces of Ukraine.

The study used theoretical (analysis, synthesis, systematisation, generalisation of information) and diagnostic (S. Blight and K. Norris Post-Experiential Growth Questionnaire; Combat Exposure Scale; author's questionnaire consisting of 5 questions to determine the presence of traumatic events in life and in the workplace).

The empirical study has established that: 1) moderate signs of positive psychological changes were found in groups of military personnel both with and without traumatic experience; 2) no statistically significant differences were found between the level of manifestation of signs of post-experiential growth in groups of military personnel with and without traumatic experience, while the size of the standardised effect was insignificant; 3) signs of post-experiential growth in servicemen and women who participated in combat operations have positive correlations with the rates of injury and the presence of a serious event in their life and combat experience.

The results of the study give grounds to identify and build on positive psychological changes in a wider range of servicemen and women and veterans as a personal resource in the course of their psychological recovery and psychological rehabilitation.

Positive psychological changes are moderately manifested in groups of military personnel – combatants with different life and combat experience. At the same time, there were no statistically significant differences between the manifestation of post-experiential growth in

servicemen and women combatants of these groups. This confirms the idea that post-experiential growth of servicemen and women combatants can occur, unlike post-traumatic growth, as a result of experiencing not only traumatic but also non-traumatic (negative stressful) events.

Key words: post-experiential growth, post-traumatic growth, life experience of a serviceman/woman, traumatic experience, non-traumatic (stressful) experience, servicemen/women who participated in combat operations.

